

Rumunsko ako celok inklinovalo doprava. Bol to svet prevažne vidiecky, v te-
 alnom, ako aj symbolickom zmysle: roľníka s jeho mentalitou drobného vlastníka
 bolo ťažké nalákať na ľavicové ideológie. Paradoxne i rumunská ľavica mala „pra-
 vové“ sklony. Je to prípad „poporanzizmu“ spred prvej svetovej vojny a caranistick-
 kej agrárnej ideológie v medzivojnovom období. Proklamovaným ideálom nebolo
 mesto, ale vidiecky spôsob života: rumunská spoločnosť drobných vlastníkov. Veľ-
 mi vzdialený od industriálneho a kolektivistického projektu komunizmu, ale aj od
 modernej sociálnej demokracie. Podiel socialistov a komunistov bol v rumunskej
 spoločnosti a politickom živote viac než skromný. Komunistická strana, založená
 v roku 1921 ako sekcia Komunistickej internacionály so sídlom v Moskve, bola
 vnímaná ako cudzí element, zrada národných záujmov a v roku 1924 bola posta-
 vená mimo zákona. Je známe, že ako predĺžená ruka Moskvy vyhlasovala mno-
 honásobný charakter rumunského štátu a právo národov na sebaurčenie (inými
 slovami rozbitie Rumunska a hlavne odtrhnutie Besarábie v prospech Sovietskeho
 zväzu). Mala iba okolo 1 000 členov, zväčša nie etnických Rumunov, ale Maďarov,
 Židov, Bulharov, Rusov a Ukrajincov (ktorí mali samozrejme špecifické dôvody
 pre svoju nespokojnosť), čo ešte väčšmi prispelo k jej marginalizácii v Rumunsku,
 kde „ti druhí“ neboli veľmi prijímaní ako Rumuni.²³

Dokázal by si niekto v tom čase predstaviť, že o niekoľko rokov prejde Rumu-
 nsko jedným z najradikálnejších komunistických experimentov?

²³ Vzájomná závislosť medzi agrárnymi štruktúrami Rumunska a jeho politickým vývojom je pred-
 metom práce Roberts, Henry L.: *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*. New Haven
 - Londýn 1951.

4

Rumunský komunizmus

Logika utópie

Niet nič ľahšie, ako vysvetliť nastolenie komunizmu v strednej a juhovýchodnej
 Európe. Komunizmus, bez ohľadu na špecifické národné podmienky, kultúrne
 a politické tradície, skutočný pomer síl, sa dostal k moci presne tam, kam až po-
 stúpila Červená armáda. Rovnaký osud stihol porazené krajiny, Rumunsko a Ne-
 mecko (sovietskemu okupačnú zónu), ako aj Poľsko a Československo, ktoré patrili
 do tábora víťazov. Komunizmus bol režim, ktorý mu vnútil dobyvateľ. Bolo by
 však mylné vyvodit' z toho záver, že sa udržal iba pomocou útlaaku a teroru. Nižaký
 politický systém nevydrží tak dlho, ak si v prípade nejednotnosti nenakloní aspoň
 určité sociálne skupiny. Komunizmus, ktorý spôsobil taký radikálny prevrat bu-
 dovaním „sveta naruby“, nalákal tých, ktorí z prevratu niečo vyťažili (alebo aspoň
 mali taký pocit): tých, ktorí „urobili kariéru“, zatiaľ čo iní „boli degradovaní“. Mý-
 tus rovnosti, ktorým sa oháňal (a do istej miery aj uviedol do praxe), defnuje – ako
 ukázal už Tocqueville – neodolateľnú tendenciu politického a sociálneho imagi-
 nárna posledných dvoch storočí. Rovnosť a sloboda sú dve veľké súčasťi demo-
 kracie. Rovnosť je dokonca ešte prítlačlivejšia ako sloboda (aspoň v spoločnostiach,
 v ktorých sú široké kategórie sociálne znevýhodnených obyvateľov). Komunizmus
 si tým, že stavil na rovnosť (na úkor slobody) nasadil auru demokracie a stal sa veľ-
 mi lákavým aj svojím projektom budovania sveta bez vykorisťovania a bez veľkých
 sociálnych rozdielov.

Problém komunizmu nespočíva v tom, či bol vo svojej podstate „dobrý“ alebo „zlý“. Problém komunizmu je v tom, že nie je životaschopný. Bol vymyslený a uvedený do praxe proti základným ľudským a spoločenským zákonom. Ako môže fungovať systém bez práva na súkromné vlastníctvo, bez konkurencie a bez dostatočnej individuálnej motivácie? Je to možné iba vytvorením „nového človeka“, čo bolo i jeho cieľom. Komunizmus bol udržovaný pri živote umelými prostriedkami (v prvom rade donucovaním), ako aj odchýlkami od noriem (tolerovanie rôznych foriem súkromného vlastníctva a voľného obchodu) a v nemalej miere aj vďaka prílevu zahraničných úverov a pomoci. Zázrak v konečnom dôsledku spočíval nie v páde komunizmu, ale v tom, že sa udržal tak dlho! Bol zrelý na krach od samého začiatku.

Rumunsko sa nachádzalo vo zvlášťnej situácii krajiny, ktorej bol komunizmus a bez nejakých zvláštnych sympatií voči tomu, čo prichádzalo z Moskvy. Z tohto hľadiska bolo Rumunsko protikladom Československa (najmä Česka), urbanizovanej a industrializovanej krajiny so silnou komunistickou stranou, kde nechýbali ani sympatie voči veľkému východnému „slovanskému bratovi“ (pred vojnou mala komunistická strana v Rumunsku iba tisíc členov, v Československu 80 000, v Maďarsku – 30 000, v Poľsku – 20 000, v Juhoslávii – 15 000 a v Bulharsku – 8 000). Paradoxom je, že táto spoločnosť, zdaniho celkom nepripravená na komunizmus, sa napokon stala najortodoxnejšou formou komunistického experimentu. Komunizmu priali práve tie podmienky, ktoré v prvej fáze bránili jeho nasadeniu. Nie je to iba rumunský paradox. Je to veľký paradox komunizmu. Komunistická revolúcia – proletárska revolúcia – sa podľa Marxovej ekonomickej a historickej argumentácie mala uskutočniť v krajinách priemyselného Západu, a nie agrárneho predkapitalistického Východu. V Anglicku, nie v Rusku. V skutočnosti sa táto „priemyselná“ a „proletárska“ ideológia uplatnila takmer výlučne v menej rozvinutých kapitalistických spoločnostiach s nižším stupňom politickej demokracie. Z tohto hľadiska sa Rumunsko dost podobalo na predkomunistické Rusko: úzka elita západného typu, zárodokový kapitalizmus (so všetkými výkrymi a nerovnosťami z toho vyplývajúcimi) a veľká masa vidieckeho obyvateľstva žijúca na nízkej ekonomickej a kultúrnej úrovni.

Stalo sa to, čo sa napokon muselo stať. Málo početná elita, ktorá i tak tvorila akési cudzie teleso, bola jednoducho rozprášená (niektorí jej príslušníci opustili krajinu, iní boli uväznení alebo spoločensky degradovaní a v konečnej fáze splynuli a stratili sa v „novej spoločnosti“). Na druhej strane roľníci, ktorí ako spoločenská

trieda takmer zanikli, ak definujeme roľníka jeho vzťahom – materiálmi i citovým – k pôde. Kolektivizácia ho premenila na poľnohospodárskeho proletára. Na ťažkom významnú vidiecku masu absorbovala urýchlená industrializácia, ktorá potom zaplavila mestá. Vznikla široká kategória „mestských obyvateľov“ vytvorených z dediny, ale ešte neintegrovateľných do mestskej civilizácie. Všetky štruktúry boli prevrátené naruby. Množstvo Rumunov sa zrazu ocitlo v inom sociálnom postavení, než z akého vyšli. Takmer cez noc sa (z robotníkov, roľníkov...) vytvorila nová politická trieda a nová inteligencia. Tieto okolnosti priniesli rozpad tradícií... Podobné procesy sa odohrali aj v iných krajinách uvedenej časti Európy.

málokde to zašlo tak ďaleko ako v Rumunsku. Príčin je viacero. Veľkú časť zodpovednosti za to niesli ostré sociálne rozdiely a nedostatočná demokratická kultúra. Rumuni nemali veľmi vyvinutý zmysel pre solidaritu. Na povrch vyplávali staré príčiny nepriateľstva. Pomsta za roľníkov postrieľaných v roku 1907. Ľudia na spoločenskom vzostupe pocítovali zadostiučenie, keď videli ako iní upadajú. Pokiaľ ide o demokraciu, väčšina Rumunov veľmi netušila, čo to je. Naprák, vo vzťahu k úradným predstaviteľom prejavovali rešpekt spojený so strachom. Komunizmus túto paternalistickú mentalitu naplno využil. Isté však je, že aj útok komunizmu na rumunskú spoločnosť a kultúru bol mimoriadne brutálny. V prvom rade to bolo bezohľadné zaobchádzanie s Rumunskom ako porazenou krajinou. Svojím dielom prispeli aj komunistickí mocipáni, pochádzajúci zo spodných vrstiev predkomunistickej rumunskej spoločnosti, ktorým tradície nič nehovorili. Na druhej strane, ak sa Rumunsko malo dostať do súladu s komunistickým ideálom, inými slovami, rýchlo sa premeniť z agrárnej krajiny na priemyselnú, a zo spoločnosti, ktorá takmer netušila, čo je to komunizmus, zmeniť na spoločnosť založenú na komunistických hodnotách a postojoch, bolo treba postupovať razne. Práve v tom spočívala najväčšia dráma Rumunska: dopad oveľa tvrdších úderov na oveľa krehkejšiu sociálnu štruktúru.

Po odstránení režimu Iona Antonesca sa len optimisti alebo naivní mohli nádejať, že Rumunsko sa konečne vracia pod znamenie demokracie. Prešlo sotva niekoľko mesiacov a 6. marca 1945 bola pod sovietskym tlakom nastolená vláda Petra Grozu, predsedu malej agrárnej strany, satelitu komunistov. Naoko išlo o šiestiróčnú koalíciu vládu (aj s niekoľkými prebĕhlíkmi z historických strán: liberálnej a národno-caranistickej). V skutočnosti kľúčové miesta (počítne ministerstvom a vnútra) a reálnu moc držali v rukách komunisti. Bola to už komunistická diktatúra, aj keď pod maskou demokracie. Z tisíc členov komunistickej strany sa zo dňa na deň stali státisíce (710 000 v roku 1947, čo je vyše 700-násobný nárast).

Vítaz nikdy nezostáva sám. Medzi tými, ktorí sa pridali, bolo nemálo popredných spisovateľov a intelektuálov (ktorí pred roku 1944 boli všetkým možným, len nie komunistami!). Nová moc okamžite pristúpila k agrárnej reforme a rozdelila roľníkom pôdu (nebolo jej až tak veľa), ktorá ešte veľkostatkárom zostala po veľkej reforme z roku 1921. No už o niekoľko rokov roľníci prišli o všetko, čo dostali nielen v roku 1945, ale aj v roku 1921 a v roku 1864! Bolo zavedené úplné všeobecné hlasovacie právo (tentoraz už aj pre ženy). Takto, za účasti všetkých voličov, prebehli v novembri 1946 voľby, ktoré znamenali združujúce víťazstvo komunistov a ich spojencov. Ťažko povedať, koľko by komunisti boli získali za korektných podmienok; určite menej ako polovicu. Uvedený výsledok dosiahli vďaka propagande a zastrašovaniu (opozícia bola prakticky bezmocná), a najmä falšovaniu odovzdaných hlasov. Hneď na to boli historické strany rozpustené a ich vodcovia vrhnutí do väzenia, kým „súputníkov“ pohltili komunisti. „Fúzia“ so socialistami viedla – vo februári 1948 – k vytvoreniu Rumunskej robotníckej strany (v skutočnosti tej istej komunistickej strany pod iným menom; v roku 1965 bol obnovený názov Komunistická strana Rumunska). Kráľ Michal sa tomuto vývoju márne snažil zabrániť a 30. decembra 1947 bol donútený abdikovať. Bola vyhlásená Rumunská ľudová republika.

Na svojej ceste k moci a k jej následnému výkonu bez konkurencie sa komunizmus vyznačoval spájaním demokratického prejavu s totalitnou praxou. Vyhláseným projektom bolo vytvorenie nového sveta, v ktorom už nejestvuje nerovnosť, útlak a nespravodlivosť, a nového človeka, oslobodeného od poroby: slobodný človek v slobodnom svete. Ale na zničenie starého sveta je potrebná fáza (podľa možnosti čo najkratšia) revolučného násillia. Je to to, čomu sa hovorilo diktatúra proletariátu, zodpovedajúca v oficiálnej terminológii budovaniu socializmu, fáze ktorá predchádza dovŕšeniu výstavby komunizmu. Ale keďže bezstarostný svet komunizmu akosi neprichádzal, projekt sa zastavil v prvej „socialistickej“ fáze na dlhšej, takmer nekonečnej ceste (po istom čase sa však upustilo od konceptu diktatúry proletariátu, pretože to neznelo veľmi dobre). V komunizme mal štát (ako každá donucovacia inštitúcia) zaniknúť. V socializme naopak, sa štát (v skutočnosti hybrid „štátostrana“) mal neustále posilňovať, pretože jeho prostredníctvom sa budoval komunizmus. Zániku štátu teda predchádzalo posilnenie štátu, slobode predchádzalo zrušenie slobody. Všetko bolo dočasné! Všetko bolo naozaj dočasné, ale prechodná fáza nakoniec nevedla ku komunizmu, ale znova ku kapitalizmu!

Táto zvrátená logika je znakom komunizmu. Hitler bol zločinec, ale on od samého začiatku veľmi otvorene v *Mein Kampfe* vyhlásil, čo mieni urobiť. Nesľuboval

ani demokraciu, ani úctu k človeku. Komunizmus naopak kladie vedľa seba dve nekompatibilné veci. Demokratická ilúzia mu dlhý čas pomáhala zachovať si určitý rešpekt, ba aj naďalej chráni jeho pamiatku. Jeho zločiny, zdôvodnené „demokraticky“, sa zdajú byť menej hrozné ako nacistické zločiny. Evidentným dôvodom bolo, že demokracia si zaslúži rešpekt, kým rasizmus je odporný. V skutočnosti je komunizmus zodpovedný nielen za brutálny útlak, za zničené osudy, za zločiny, bez ohľadu na to, ako boli ideologicky „zdôvodnené“, alebo aký nádherný bol „ideálny projekt“, aj tak sú to len zločiny, ktoré navyše totálne rozložili spoločenský mechanizmus. Hodí sa naň slávny výrok Talleyranda, vyslovený pri príležitosti popravy kniežata d'Enghien: „Bolo to viac ako zločin, bol to omyl!“ Z diktatúry fašistického typu sa spamätáva ľahšie (prípady Nemecka a Talianska po vojne alebo Španielska po Francovi). Fašizmus nenarušil štruktúry do takej miery ako to urobil komunizmus. Ten svojím „vedeckým“ a metodickým projektom budovania nového sveta úplne od základu nahradil „normálnu“ realitu realitou paralelnou.¹ Prípady ekonomiky hovoria za všetko. „Fašistické“ diktatúry zachovali súkromné vlastníctvo a trhový ekonomiku. Komunizmus naopak sledoval a z väčšej časti aj uskutočnil likvidáciu týchto „kapitalistických“ štruktúr. Preto sa z komunizmu vychádza ťažšie ako z akéhokoľvek iného typu diktatúry: bolo treba obnoviť, znova objaviť normálny svet až na úroveň buniek. Za komunizmus a za jeho následky zaplatilo a bude platiť niekoľko generácií.

Replika Sovietskeho zväzu

Komunistický model v jeho „ideálnych“ črtách bol rovnaký pre všetkých, no nevyhnutne sa musel prispôbiť predchádzajúcej realite. Výsledkom boli dosť podstatné rozdiely, spočiatku – vo fáze uniformizácie stalinizmu – menej citelné, ale časom stále výraznejšie. Rumunsko bolo kandidátom na najhorší variant komunizmu.² Svojím dielom prispelo aj nedostatočné úsilie o modernizáciu a nedos-

¹ K všeobecným otázkam logiky komunizmu – budovaniu nového sveta za pomoci vedy a techniky a v súlade s „historickými zákonitosťami“ odporúčam svoju prácu *La Mythologie scientifique du communisme*. Paríž 2000; rumunské vydanie, *Mitologia științifică a comunismului (Vedecká mytológia komunizmu)*. Bukurešť 1999 a 2005.

² Prvú zásadnú prácu o dejinách komunizmu v Rumunsku napísal Ionescu, Ghiță: *Communism in Romania, 1944 – 1962*. Londýn 1964. Stručný syntetický pohľad na celé obdobie, ktorý obsahuje všetky problémy a s kvalitnou bibliografiou poskytuje Deletant, Dennis: *Romania under Commu-*

tatočná hĺbka demokratickej kultúry. Bezvárná masa „ľudí práce“ odtrhnutá od akejkolvek tradície, sa dala ľahko „prevychovať“ a ovládať.

Jedinou inštitúciou, ktorá by bola mohla oponovať štátu, bola cirkev. Ale Rumunsko nie je Poľsko. Na rozdiel od katolíckej cirkvi a protestantských cirkví má pravoslávna cirkev dlhú tradíciu rešpektu voči politickým autoritám; teologické posolstvo ju vždy zaujímal viac ako zapájanie do života komunity. Medzi komunizmom a pravoslávou cirkvou sa zachoval na prvý pohľad dosť čudný modus vivendi, keď vezmeme do úvahy, že „boj proti mysticismu a poverám“ zaujímal v ideologickom arzenáli strany čestné miesto. V Rumunsku sa praktizoval agresívny ateizmus. V päťdesiatych rokoch počas Noci vzkriesenia zatvárali deti v školách, aby nešli do kostola. Mnohí Rumuni (najmä „lepšie situovaní“) sa obávali, aby ich nikto nevidel v kostole, nebol by to dobrý bod v ich kariére. Iní si pre zmenu urobili z ateizmu profesiu. No napriek tomu kostoly nielenže zostali počet aspirantov na kňazský stav. Pravoslávna cirkev bola nechaná na pokoji za podmienky, že neprekročí pole svojej pôsobnosti. Dokonca dostala aj cenný dar: zrušenie gréckokatolíckej cirkvi v roku 1948 a jej návrat do lona pravoslavia. Kým sa všetci stanú ateistami, je národná pravoslávna cirkev predsa len lepšia ako gréckokatolícka, závislá od pápeža, od Ríma a od Západu! Gestá dobrej vôle neboli zadarmo. Od cirkvi sa nevyžadovalo robiť ateistickú propagandu, ale vyžadovalo sa, aby nabadala svojich veriacich k rešpektu k autoritám a k novému politickému poriadku. Cirkev bola zapojená do boja za mier, čo bolo jedno z najinteligent-

nist Rule. Bukurešť 1998; 2. vydanie, Jasy – Oxford – Portland 2000; rumunské vydanie: *România sub regimul comunist (Rumunsko za komunistického režimu)*. Bukurešť 1997. Detailnejšia je práca Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*. University of California Press 2003; rumunské vydanie: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc (Stalinizmus na večné časy. Politické dejiny rumunského komunizmu)*. Jasy 2005. Eseje o komunistickom útlaču a vo všeobecnosti o rumunskom komunizme, svedectvá holm 2000, ktorého autori sú: Ștefan Constantinescu, Cristi Puiu, Arina Socorescu, Lucian Boia, Adrian Cioroianu a Tom Sandqvist. Interpretáciu v širšom zmysle fenoménu východoeurópskeho komunizmu nachádzame v práci Tismăneanu, Vladimir: *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*. New York – Toronto 1993; rumunské vydanie: *Reinventarea politicului. Europa Rasăritana de la Stalin la Havel (Znovaobjavenie politiky. Východná Európa od Stalina po Havla)*. Jasy 1997. Kolektívna práca *Miturile comunismului românesc (Mýty rumunského komunizmu)*. Bukurešť 1998, ktorá vyšla pod mojim vedením, sa týka širokého rozsahu sociálnych, ideologických a kultúrnych problémov, zvlášť z perspektívy reprezentácie a propagandy.

nejších hesiel, aké kedy komunisti vymysleli. Imperiálistický Západ, „vojnového štváča“, dostalo do úzkych – kto by sa odvážil vychvalovať vojnu? Nebolo nič normálnejšie, ako keď cirkev podporovala túto ušľachtilú výzvu „kresťanskej“ povahy! Skrátka a dobre, medzi komunistickým režimom a cirkvou nevznikali krízové situácie. Každý si okolo seba zhromažďoval svoje ovceky. No medzi týmito dvoma kategóriami veriacich, strany a Pána Boha, sa nachádzala širšia kategória praktizujúcich dvojtvárne myslenie a správanie, aj so stranou, aj s Pánom Bohom. O tomto druhu dvojtvárnosti povedal Orwell v knihe 1984 všetko, čo bolo treba. Komunizmus naučil ľudí vegetovať a klamať. Je to jedno z najťažších dedičstiev, ktoré po sebe zanechal. Ani jedna krajina sa nezačala tak dokonale podobáť na Sovietsky zväz ako Rumunsko. Až na detaily. Vo všetkých komunistických krajinách diktovala komunistická strana. Ale vo väčšine európskych komunistických krajin sa zachovali aspoň malé satelitné strany (socialisti, kresťanskí demokrati, agrári...!). Len v Rumunsku, podobne ako v Sovietskom zväze, fungoval v celej svojej čistote systém jednej strany.

Za motor komunistickej spoločnosti bol považovaný priemysel, a to zvlášť ťažký: hutníctvo, strojárstvo... Bol to v podstate priemyselný model 19. storočia, pretrvávajúci v komunistických ekonomikách takmer až do konca 20. storočia. Komunizmus ako spoločnosť založená na „výrobe“ nemal zmysel pre ústupky v prospech „konzumnej spoločnosti“. Zatiaľ čo všade vo vyspelom svete podiel priemyslu klesal v prospech služieb, komunizmus sa pýšil neustálym rastom priemyslu v celkovej ekonomickej štruktúre. Bol vymyslený ako nový svet pre robotníkov a takým mal zostať. Výroba bola dôležitejšia ako konzum! Navyše sa stále kladol dôraz na priemysel tradičného typu. Komunizmus, vychádzajúci z teórie vypracovanej v 19. storočí, sa nedokázal odpútať od stratégie prvej fázy priemyselných revolúcií. Jeho veľkým symbolom bola ocel. Z toho pochádza aj Stalinovo meno (stal – ocel). Podobne ako cement. Počítáče a informatika sa nepresadili. Ba boli podozrivé: na hranici medzi materiálным a nemateriálnym svetom. Komunizmus sa nedokázal odpútať od ťažkopádneho, drahého a málo rentabilného priemyslu. Aj v ekonomike bola na prvom mieste ideológia, nie rentabilita.

Avšak aj táto ekonomická filozofia sa dala uplatňovať s väčšou či menšou dôslednosťou. Rumuni ju uplatnili s maximálnou dôslednosťou vo variante, ktorý bol najbližší sovietskemu modelu. Priemysel bol kompletne znárodnený (hlavné podniky dekrétom z 11. júna 1948 – symbolickým dátumom komunistických dejín – neskôr aj ďalšie). Hlavný dôraz sa kladol na ťažký priemysel, na úkor výroby spotrebného tovaru. Rumuni sa, podobne ako Sovieti, „zamierovali“ do ocele. Rusi

mali aspoň veľké ložiská železa a uhlia, čo nebol prípad Rumunska. Rumunsko muselo dovažovať železo a uhlie, aby mohlo vyrábať oceľ, čo najviac ocele! Surovina sa vozila po mori z Indie, Austrálie, Kanady a potom sa dovážala po Dunaji do vnútra krajiny. Preto sa veľké kombináty na výrobu ocele, počnúc Galacom (Galați), budovali v blízkosti rieky. Starými oceľárskymi centrami boli Reșița (Reșița) a Hunedoara v Sedmohradsku. Koncom komunistickej éry Rumunsko vyrábalo takmer 14 mil. ton ocele. Produkcia Francúzska, resp. Veľkej Británie dosahovala 19 ton. V pomere k počtu obyvateľov pripadlo na každého Rumuna dvojnásobné množstvo ocele ako na Francúza alebo Brita.

A) kolektivizácia poľnohospodárstva sa uskutočnila tým najtvrdším spôsobom. Systém predpokladal dva typy poľnohospodárskych podnikov, podľa sovietskej terminológie sovchozy – štátne poľnohospodárske majetky, a kolchozy – asociácie roľníkov, do ktorých dali svoju pôdu do spoločného užívania. Ale vlastníctvo všetkých nebolo vlastníctvom nikoho. V skutočnosti bolo všetko maskovaným vlastníctvom komunistického štátu. Kolektívne poľnohospodárske podniky, ktoré sa neskôr premenovali na výrobné poľnohospodárske družstvá (rumunský variant kolchozov), znamenali odobratie pôdy roľníkom. Ak zoštatnený priemysel funguje zle, poľnohospodárstvo tohto typu nefunguje takmer vôbec. Rusko a Rumunsko boli tradične prvými poľnohospodárskymi exportérmi Európy. Ak v Rumunsku pred komunizmom niečo nechýbalo, tak to bolo jedlo. Nuž, a to sa stalo hlavným problémom komunizmu: ako uživiť ľudí, keď priemysel bol privilegovaný na úkor poľnohospodárstva a kolektívne hospodárenie drasticky znížilo výnosy.

Kolektivizácia postupovala intenzívnym tempom za pomoci jednoduchých a brutálnych metód: prednostne „presvedčovaním“, a ak to nešlo, tak násilím a vyhlasovaním roľníkov, ktorí kládli odpor, za „kulakov“ a sabotérov. Kulak, ekvivalent ruského kulaka, bohatý sedliak, predstavoval v očiach komunistov obľudnú postavu. Ale práve on so svojím hospodárstvom o niekoľkých desiatkach hektárov bol oporou najdynamiknejšej časti rumunského poľnohospodárstva. V roku 1959 boli „kulaci“ na základe dekretu z roku 1959 zlikvidovaní; od toho momentu platil zákaz vykorisťovania námezdných práce. V komunizme žije každý z práce svojich rúk! Napokon v roku 1962 bolo v slávnostnej atmosfére ohlásené ukončenie kolektivizácie (zatiaľ čo v Poľsku a Maďarsku začala po roku 1956 čiastočná „dekolektivizácia“). V rumunských mestách a dedinách socializmus zvíťazil na celej čiare! Inými slovami súkromné vlastníctvo prestalo existovať. V pahorkatom a horskom teréne zostali neskolektivizované parcely a zachovali sa malé dieľničky a obchodíky. No ich počet bol bezvýznamný. Socializmus v mestách a na dedinách naozai

úplne zvíťazil. Rumunom zostalo už len zaplatiť účet, splácali ho do roku 1989, a vzhľadom na dôsledky, splácajú ho dnes a nejaký čas ešte budú splácať.

Od útlaku k „uvolnění“

Päťdesiate roky boli rokom veľkého útlaku. Mnohí ľudia skončili vo väzniciach za politické zločiny, niektoré reálne (v zmysle komunistickej legislatívy), iné vymyslené vrátane zločinov za vlastný názor, alebo aj bez rozsudku, na základe obvyčajných „administratívnych“ rozhodnutí. Popri archipeliagu väzníc fungoval aj „kanál – väznica“, tiež podľa sovietskeho vzoru. V Rusku bol spustený rozsiahly program budovania kanálov, ktoré mali prepojiť rieky a moria: bol to ekonomický, ako aj represívny projekt. Sem dovážali na práce za neľudských podmienok, alebo ak nevydržali, tak na smrť, „nepriateľov ľudu“. Komunistický režim v Rumunsku, typický svojím mimetizmom, vymyslel vlastný kanál, ktorý mal preťať Dobruďu na dve polovice a spojiť Dunaj s Čiernym morom. Práce začali v roku 1949 a boli prerušené v roku 1953, aby sa neskôr za Ceaușesca znova obnovili. Bol to technický a ekonomický neúspech, ale triumf represívneho aparátu.

Kto končil vo väzení alebo na stavbe kanála? V podstate ktokoľvek, kto upadol do podozrenia nielen zo skutočných protikomunistických aktivít, ale vo všeobecnosti aj z nepriateľských názorov. Stačilo udanie, alebo nevhodné vyjadrenie. Vtip s protikomunistickou narážkou vyslovený pri poháriku s priateľmi mohol skončiť odsúdením na niekoľko rokov, alebo aj na smrť, čo na kanáli nebolo zriedkavosťou. Dôležité bolo „držať jazyk za zubami“. Niektoré kategórie boli však zasiahnuté väčšmi ako iné. V prvom rade to bola medzivojnová politická elita. V roku 1950 boli zatknutí (a uväznení v krutej väznici v marmaroskom Sighete) šiesti poprední politickí vodcovia: bývali ministri, členovia parlamentu, predsedovia strán... Prežili málokto. Spomedzi tých, ktorí zomreli vo väzení boli národno-carinistickí vodcovia – Iuliu Mianiu (1873 – 1953), jeden zo strojcov zjednotenia Sedemhradská v roku 1918 a premiér v rokoch 1928 – 1930 a 1932 – 1933, a Ion Mihalache (1882 – 1963); členovia Brătianovskej „dynastie“, brat Ionela Brătiana a predseda Národno-liberalnej strany Constantin I. C. Brătianu (1866 – 1953) a syn Ionela Brătiana, historik a politik Gheorghe I. Brătianu (1898 – 1953); ako aj jeden z najvýpvejších politikov v medzivojnovom Rumunsku Constantin Argetoianu (1872 – 1955), ktorý po sebe zanechal obsiahle a pútavé pamäti; takmer kompletne vyšli až po páde komunizmu). Podobne boli zlikvidované aj armádne špičky. Bol uväznený

veľký počet intelektuálov: bol to pre režim nebezpečný druh, ľudia čo mali idey, boli veľmi výreční a okolo ktorých sa mohli vytvárať jadrá odporu. Neboli ušetrení ani početní roľníci, ktorí sa bránili násilnej kolektivizácii. Najtvrdšie údery utrážila gréckokatolícka cirkev. Boli uväznení všetci biskupi a veľký počet kňazov, ktorí sa v roku 1948 odmietli „vrátiť“ do lona pravoslávnej cirkvi; mnohí väznenie neprežili. Spoločnosť rumunského „gulagu“ bola, podobne ako v prípade sovietskeho, veľmi pestrá. Stretli sa tam ľudia z rôznych prostredí a najrôznejších názorov; väčšina z nich by sa na slobode nebola nikdy stretla. Niektorí boli väznení desať – pätnásť rokov, ba i viac. Takto vznikla paralelná spoločnosť (istým spôsobom autentickjšia ako tá „vonku“, rozložená a ustráchaná), ktorú dnes približujú spomienkové práce, predovšetkým najkompletnejšia a veľmi živo vykreslená väzenská sága lona Ioanida (väzneného v rokoch 1953 – 1964) pod názvom *Väznica naša každodenná*.³

Tvrdosť väzenského režimu sa menila podľa jednotlivých období alebo podľa stupňa dobrej vôle väzniteľov. Celkovo však bol mimoriadne krutý a ponižujúci a jeho cieľom bola fyzická, ako aj psychická deštrukcia ľudí považovaných za odporcov režimu: chlad v celách, nedostatok potravy, bitie, putá na nohách... Takto sa zaobchádzalo aj s osemdesiatročnými starcami. Rozpútala sa nenávisť a sadizmus. Panovalo presvedčenie (ako vyhlasovala komunistická teória) o konečnom víťazstve. Nikomu nebude treba skladať účty! A bola to pravda; na rozdiel od nacistických zločinov, ktoré súdy stíhajú dodnes, takmer nikto nebol odsúdený za zločiny spáchané počas komunizmu. Nejestvuje Norimberg komunizmu. Ako vždy za takýchto okolností (tajné masové represie) nie je ľahké urobiť ani štatistiku. Pokiaľ ide o Rumunsko, toto číslo sa pohybuje zhruba medzi sto až stopäťdesiatistíc a jedným až dvoma miliónmi uväznených a deportovaných. Dolná hranica vychádza z oficiálnych údajov a je určite podhodnotená; reálne číslo je pravdepodobne medzi týmito dvoma extrémami, teda asi pol milióna.

Sovietsky model sa neuplatňoval iba v konkrétnych mocenských, spoločenských a ekonomických štruktúrach. Musel sa jednoducho vstrebať aj do mysle Rumunov. Jediným meradlom historického a kultúrneho vývoja bolo Rusko. „Latinský ostrov“ sa znova integroval do slovanského mora. Bolo treba prepísať dejiny. Od roku 1947 sa po desať rokov používala jediná príručka (pre žiakov, študentov i profesorov): *Dejiny RLR* (Rumunsko sa stalo RLR – Rumunskou ľudovou republikou), vydané pod vedením Mihaila Rollera (tento kvázihistorik sa stal akýmsi druhom „diktátora“ rumunskej historiografie). Dottedajšie „buržoázne“ dejiny kladli dôraz na národnú ideu a na väzby so Západom. Teraz bol nacionalizmus zakázaný, jediný prípustný bol ruský nacionalizmus (zamaskovaný za sovietsky „internacionalizmus“). Dôraz sa presunul na „triedny boj“ (medzi rumunskou buržoáziou a rumunskou robotníckou triedou bola priepasť) a na integráciu do slovanského priestoru, pričom najdôležitejšie boli „bratské“ vzťahy s Ruskom a Sovietskym zväzom. Z rumunskej minulosti a národnej kultúry toho veľa nezostalo, výber bol orientovaný príliš ideologicky, chýbali v ňom veľké mená, kým iné boli prezentované deformovane a – nechtiac – hrali úlohu prívŕzcov komunistickej ideológie.

Pri korektnom posudzovaní komunizmu treba dbať na jednoduché pravidlo. Vyhlasované princípy sú jedno a prax systému druhé. Tak mohlo dôjsť k tomu, že komunistická demokracia bola diktatúrou. Ale nebola to ani len diktatura strany, ako predpokladala teória. Bola to diktatúra úzkych skupín opierajúcich sa o represívny aparát (v Rumunsku známa Securitate). Komunisti si zachovali zo svojej podzemnej činnosti z mladosti konšpiratívneho ducha, utajovanie, vybavovanie účtov „v rodine“. Strana sa stala masovou organizáciou, ale aký to malo zmysel?! Mocenské hry sa robili tajne, v špičkových štruktúrach. Používali sa mafiánske praktiky; v prípade potreby i vraždy. „Poddani“ sa až dodatočne v upravenej verzii dozvedeli, čo sa upieklo. Tí, čo prehrali a vypadli z mocenského koia, ešte včera oficiálne osoby, boli vyhlásené za „úchylkárov“, špiónov a pod. Potom boli vymazaní z pamäti a z učebníc dejepisu (podľa sovietskeho vzoru: tak, ba i horšie, zatočil aj Stalin s Trockým, Bucharinom, Zinovievom, Kamenevom, takmer celou bolševickou elitou).

V roku 1946 bol zavraždený samotný generálny tajomník strany Ștefan Foriș (odstavený v roku 1944). Vykonal to bez veľkých formalít jeho súdruhovia, potom vošiel do dejín pod syntagmou „zradca Foriș“, no nikto sa neunúval vysvetliť, čo vlastne zradil! V roku 1948 prišiel na rad Lucrețiu Pătrășcanu, v tom čase minister spravodlivosti a hlavný aktér udalosti z 23. augusta 1944. Bol jedným z mála intelektuálov vo vedení strany; navyše sa prejavil ako väčší „nacionalista“, ako by sa bolo v Rumunsku, ktoré sa stalo prívěskom Sovietskeho zväzu, patrilo. Zbavili ho všetkých funkcií, zatkli a o niekoľko rokov, po odsúdení na smrť, ho v roku 1954 popravili. V roku 1952 prišla na rad skupina Ana Paukerová – Vasile Luca. Na rozdiel od „nacionalistu“ Pătrășcana, ich hendikep bol „opačného charakteru“, pretože Ana Pauker bola Židovka a Vasile Luca Maďar. Vznesené výhrady a obvi-

³ Ioanid, Ion: *Închisoarea noastră cea de toate zilele* (Väznica naša každodenná), 5 zväzkov, Bukurešť 1991 – 1997.

Gheorghiu-Dej bol už chorý na rakovinu a v marci 1965 zomrel. Na jeho miesto nastúpil – takisto na základe „konšpiračných“ rozhodnutí – ten, ktorého na nástupníctvo pripravoval – v tom čase 47-ročný Nicolae Ceaușescu.⁴ Neskôr mali Rumuni dosť dôvodov na to, aby sa pýtali: čo by sa bolo stalo bez Ceaușesca, keby bol Gheorghiu-Dej ešte žil, alebo keby ho bol vystriedal niekto iný? A to preto, lebo Ceaușescu bol komunistický líder zvláštneho razenia. Pod jeho vedením rumunský komunizmus nabral surrealistické smerovanie. Gheorghiu-Dej a možno aj niekto iný z potenciálnych nástupcov by bol pravdepodobne konal rozvážnejšie (ani by to nebolo ťažké v porovnaní s Ceaușescovými manierami). No zďaleka si nemôžeme namýšľať (ako k tomu nabádajú niektorí sympatizanti Gheorghiu-Deja), že Rumunsko by bolo postupne smerovalo k väčšej slobode, demokracii a trhovej ekonomike. Strana a Securitate ani na chvíľu nepustili opraty z rúk; niekedy ich z taktických dôvodov povolili, ale nikdy sa nevzdali – a ani to nemali v úmysle – kontroly nad rumunskou spoločnosťou. Bez Ceaușesca by to bolo bývalo pravdepodobne lepšie na úrovni detailov (a je pravda, že život sa z veľkej časti skladá z detailov), ale možno pochybovať, že systém ako taký by sa bol výraznejšie zmenil.

Obdobie okolo rokov 1964 – 1971 bolo v komunistických dejinách Rumunska najlepším („najlepšie“ neznamená „dobré“, ale „dobré v porovnaní s inými“). Niektorí Rumuni začali cestovať na Západ; získať výjazdové vízum nebolo ľahké (z komunistických krajín sa dalo vycestovať iba na základe súhlasu), no predsa to

⁴ Všeobecne o Ceaușescovej ére pozri: Deletant, Dennis: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania. 1965 – 1989*. Londýn 1995; rumunské vydanie: *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965 – 1989* (*Ceaușescu a Securitate. Násilie a disidență în Rumunsku v roku 1965 – 1989*). Bukurešť 1998. Pod najznámejšou oficiálnou biografiou diktátora je podpísaný Hamlet, Michel: *Nicolae Ceaușescu*. Paris 1971, ktorá dokonale ilustruje, ako sa niektorí západní autori nechali zmiasť rumunskou propagandou (autor bol novinárom v *Le Figaro*, váženom denníku, ktorý bol navyše pravicový). Inak si o Ceaușescovi možno pozrieť: Fisher, Mary Ellen: *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership*. Boulder, Colorado 1989; Behr, Edward: *Kiss the Hand you Cannot Bite. The Rise and Fall of the Ceaușescu's*. Londýn 1991; rumunské vydanie: *Sărutâ mâna pe care n-o poți mușca. Rumâni și Ceaușești: investigația unui blestem preklătia*. Bukurešť 1999; Almond, Mark: *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu*. Londýn 1992; Cioroianu, Adrian: *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le Mythe, les représentations, la culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*. Bukurešť 2004. V češtine: Tejchman, Mir: *Nicolae Ceaușescu: život a smrt jednoho diktátora*. Praha 2004.

bolo možné. Došlo k „oprášeniu“ veľkej časti národnej kultúry. Dejiny sa začali písať s čoraz väčším dôrazom na rumunské hodnoty. No cenzúra bola v strehu. Odteraz bolo dovolené byť nacionalistom, tak ako po roku 1950 bolo dovolené byť sovietofilom. Samozrejme bolo sympatickejšie myslieť národne než protinárodne. No myslieť iba tak bolo naďalej dosť riskantné. Riziko zatknutia sa podstatne znížilo. Ľudia boli však opatrní, naučili sa to. V období najväčšieho rozmachu represálií začiatkom päťdesiatych rokov sa rumunskí odporcovia komunizmu ešte celkom nezabudli správať ako slobodní ľudia. Dúfali, že režim dlho nevydrží, že prídu Američania (to bol mýtus, ktorému mnohí naozaj verili). Komunizmus však vydržal a neprišli ani Američania (ktorí o tom ani nikdy neuvažovali!). To, že represálie za Ceaușesca boli miernejšie ako za Gheorghiu-Deja, bolo v prvom rade vďaka tomu, že samotná spoločnosť sa upokojila a bola už vtesnaná do rámcu vymedzeného komunistami. Úchylky boli už len individuálne a nebol problém ich sledovať a trestať. V týchto rokoch sa tiež podstatne zvýšila celková životná úroveň. Rumunská ekonomika začala vo väčšej miere produkovať „spotrebný tovar“. Zo západných úverov, ktoré sa po celé roky mohutne využívali najmä na rozvoj veľkého priemyslu, sa ušlo pár kvapiek aj na skvalitnenie každodenného života ľudí. Zlepšilo sa stravovanie a obliekanie, v kinách bolo dokonca možné zhladať americké filmy (samozrejme po starostlivom výbere).

Ceaușescovým problémom bol jeho neskutočne skromný pôvod. Narodil sa v Scornicești, v nevýznamnej obci západného Valašska, v dome na kraji dediny. Pochádzal z jednej z najchudobnejších rodín. Jeho proletárska činnosť – symbolicky spätá s činnosťou každého komunistického vodcu – sa obmedzovala na prácu učňa v obuvníckej dielni. Vychodil iba niekoľko tried základnej školy. Do konca života mal problémy s čítaním. Keď sa komunisti dostali k moci, tento hendikep sa zmenil na prednosť. Jeho manželka Elena Ceaușescu nebola na tom o nič lepšie. Aj jej vzdelanie sa obmedzilo iba na niekoľko tried základnej školy. No stala sa (nie je dôležité ako) chemickou inžinierkou, doktorkou chémie a nakoniec aj akademičkou. V období jej vrcholného intelektuálneho vzostupu sa jej meno vyslovovalo v tomto poradí: „akademička doktorka inžinierka Elena Ceaușescu“. Tento prudký vzostup obom zamotal hlavu. Ich frustrácie sa pretavili do megalománie. V tomto pocite sa navzájom neustále utvrdzovali a podporovali. Nestačilo im, že vládnu v Rumunsku; Rumunsko sa malo stať veľmocou a oni sami sa mali stať poprednými osobnosťami nielen v krajine, ale aj vo svetovom meradle. Rozhodli sa budovať vo faraónskom štýle. Najväčší palác na svete, ktorý postavili v Bukurešti, bol nepochybne kompenzáciou za ich skromné chalúpk, v ktorých sa

narodili. Popri vlastných fantáziách pestovali aj národnú hrdosť. Rumunsko bolo agrárnou krajinou, kde sa dlhý čas všetko budovalo v malej mierke, aj kostoly tu majú skromné rozmery. No teraz sa malo stať krajinou mestského obyvateľstva s veľkým priemyslom a monumentálnymi stavbami. Ceaușescovský projekt okrem osobného šialenstva zodpovedal aj všeobecným túžbam o prekonanie patriarchálnosti Rumunska. Bola to stávka na modernizmus, no extravagantná a v konečnom dôsledku aj pomýlená.

Gheorgiu-Dej sústredil v svojich rukách moc relatívne diskrétnym spôsobom, ako vodca strany a od roku 1961 ako predseda Štátnej rady – „kolektívneho“ predsedníctva Rumunska. To, že jedna z jeho dcér, bez talentu a nie najpresvedčivejšieho vzhľadu, chcela byť filmovou hviezdou a hrala hlavnú úlohu v mnohých filmoch, bolo iba drobnou a svojim spôsobom bezvýznamnou úchyľkou od komunistickej noriem osobnej politickej moci, ktorá sa prejavila dosť neosobne. Oficiálne najvyššou inštanciou zostávala strana. S nástupom Ceaușesca sa najvyššou inštanciou stala rodina, ktorá bolo dokonca oficiálne predradená strane. Spoločiatku Ceaușescu zdedil iba funkciu predsedu strany. K nej v roku 1967 pripojil funkciu predsedu Štátnej rady. V roku 1971 sa stal prvým prezidentom Rumunska (čo znamenalo premenu kolektívneho predsedníctva na personálne). Stal sa prezidentom ako nejaký monarcha, s berlou v ruke (na veľké potešenie Salvadora Dalího, ktorý mu poslal blahoprajný telegram; bol to skutočný surrealista!). Potom po stupienkoch moci vystúpala aj Elena Ceaușescu, ktorá sa napokon stala v strane číslom dva. Manželia si rozdelili kompetencie, „prvá dáma krajiny“ mala na starosti kádrovú politiku, vedu, techniku a kulturu (veď bola akademičkou!). Syn Nicu Ceaușescu, playboy, ktorý inklinoval viac k alkoholu a ženám ako k politike, mal zabezpečiť následníctvo. V posledných rokoch sa pri oficiálnych príležitostiach opakované objavoval vedľa svojich rodičov a jeho meno sa vyslovovalo čoraz častejšie. Iné mená sa veľmi nespomínali. Členovia „výkonného politického výboru“ strany alebo vlády, ktorí sa stále menili, alebo „rotovali“, aby si na niektorom mieste nevybudovali významnú pozíciu (alebo pykali – niekto predsa musel pykať – za neúspechy), boli zredukovaní na jednoduchých Ceaușescových poskokov. Vo chvíli pádu, v decembri 1989, vyvolalo senzáciu gesto bývalého premiéra, ktorý diktátorovi pobozkal ruku!

Rumunský model sa približil k severokórejskému dynastickému komunizmu. Zdanlivo úplne úchylný, ale v podstate zodpovedajúci logike systému. Pri interpretácii histórie a pri zdôvodňovaní svojich politických krokov komunizmus kladie na prvé miesto masy: všetko za pomoci ľudí a pre ľudí. V skutočnosti masy zastupuje

strana a stranu zastupujú jej vodcovia. Komunistické vedenie bolo vo všetkých krajinách značne personalizované, samozrejme v rôznej miere (aj „kolektívne“ vedenie sa obmedzovalo iba na úzku skupinu niekoľkých predstaviteľov). Rumuni, ako aj severní Kórejci, urobili iba posledný krok. Uzavreý systém, v ktorom rozhodnutia prijímala úzka špička, umožňoval, ba priam nabádal k takýmto excesom. V Rumunsku k tomu prispeli aj tradície staršie ako komunizmus: paternalistická mentalita, rešpekt – akoby samozrejmy – voči vrchnosti. K tomu sa pridružovalo aj rozbitie, oveľa nemilosrdnejšie ako inde, všetkých autonómnych štruktúr a premena Rumunov na ľahko ovládateľnú masu.

Ceausescovský štýl

Manželom Ceausescovcom sa až neuveriteľne ľahko darilo napínať ich sen – zohrávať významnú úlohu na celej planéte. Odklon od Moskvy zmenil Rumunsko ešte v roku 1964 na zaujímavý krajina. V auguste 1968, keď Sovietski spolu so svojimi spojencami z Varšavskej zmluvy prepádli Československo a udusili „pražskú jar“, Ceausescu proti agresii rezolútne vystúpil. To bolo v komunistickej Európe niečo nevidané: z balkóna monumentálnej budovy, v ktorej sídlil ústredný výbor strany, komunistický predstaviteľ pred námestím preplneným ľuďmi odsudzujúce politiku Moskvy a vyjadruje pevné rozhodnutie Rumunska brániť sa podobnej agresii so zbraňou v ruke. Bol to Ceausescu veľký deň. Razom akoby získal nezávislosť od Sovietskeho zväzu, rešpekt Západu a všeobecnú podporu celého národa. V skutočnosti k tomu Ceausescu viedol strach o jeho vlastné postavenie. Bola to iba ilúzia: Československo a Rumunsko neboli ani zďaleka v podobnej situácii. V Československu začal proces liberalizácie, ktorého výsledkom nemohlo byť nič iné ako strata politického monopolu komunistov. Preto Rusi zasiahli silou. Nevinné ako strata politického monopolu komunistov. Preto Rusi zasiahli silou. Nevinní deli iné riešenie – iba ak prehral! V Rumunsku nemohlo byť o niečom takom ani reči. Strana bola pánom situácie. To, čo mohlo Sovietom pripadať prekážka, nebola vnútorná politika (o nič liberálnejšia ako ich!), ale niektoré prejavy rumunskej zahraničnej politiky. Tie niekedy dráždili, no komunistický systém neohrozovali.

Preto Rusi nezasiahali.

Preto Rusi nezasiahli.

Ťažko posúdiť, do akej miery bola vyhlasovaná nezávislosť Rumunska od roku 1964 do roku 1989 reálna alebo iba zdaniľavá. Rumunsko zostalo do samého konca členom Varšavskej zmluvy a Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (kde hlavným obchodným partnerom bol Sovietsky zväz). Bolo nepoulušným dieťaťom rodiny,

ktorí však neopustilo. Ceausescu si nahováral, že je nezávislejší, ako v skutočnosti bol. To isté si nahováral aj Západ. („Ludia radi uveria tomu, čomu chcú uveriť“, povedal Cezar). Nezávislé Rumunsko by bolo naozaj trhlinou v komunistickom systéme. Oveľa závažnejšie však je, že Západ staval na odpútanie Rumunska od Moskvy a uveril Ceausescovi aj čo do uvoľnenia vo vnútornej politike. Bežné bolo porovnávanie s Titovou Juhosláviou: miernejší komunistický režim navonok, ako aj vnútri. Tým si Ceausescu získal uznanie a široké kontakty. Veci sa však mali presne naopak. Rumuni nemali zo zahraničnej politiky nijaký prospech, skôr na ňu doplatili. V snahe uvoľniť si ruky v zahraničí Ceausescu zastavil proces liberalizácie vnútri. Vysvitlo, že v roku 1968 sa nerozhorčoval z lásky pre československý pokus. Naopak, obával sa nákazlivosti tohto modelu a v neposlednom rade sovietskej intervencie. Súbežne s „pražskou jarou“ skončila aj opatrná liberalizácia v Rumunsku: Ceausescu sa do poslednej chvíle prejavoval ako najdoslednejší zástanca komunistickej pravovernosti.

Západ sa tváril, že nevidí alebo nevie, o čo ide, takže Ceausescu sa celé roky tešil privilegovanému zaobchádzaniu. Cestoval po celom svete, po komunistických i západných krajinách alebo krajinách tretieho sveta. Priateli sa so všetkými. Od Washingtonu po Pchjongjang mal dvere otvorené dokorán. Králi a kráľovné, prezidenti a predsedovia vlád prijímali Ceausescu s celou parádou, alebo ho navštevovali v Bukurešti, na tomto zozname nechýba hádam ani jedna politická osobnosť. Ceausescu robil veľkú politiku, a to nielen naoko. Bola to veľmocenská politika. V polarizovanom svete rozdelenom rôznymi deliacimi čiarami – Sovietsky zväz a Spojené štáty, NATO a Varsávská zmluva, Sovietsky zväz a Čína, Izrael a arabské štáty, rozvinutý svet a tretí svet – všade sa dokázal prezentovať ako tmeľiaci prvok, zmierovateľ, ideálny sprostredkovateľ. Taktó mohol zohrávať efektívnu úlohu pri rokovaniach medzi Izraelom a arabskými krajinami (Rumunsko bolo jedinou komunistickou krajinou, ktorá po vojne v roku 1967 nepretržite diplomatické vzťahy s Izraelom). Keďže mu to išlo ako po masle, ašpiroval samozrejme na viac: „na nový medzinárodný politický a ekonomický poriadok“, ktorý jeho prostredníctvom Rumunsko navrhovalo celému svetu!

Jediné, čo Rumunsku chýbalo na to, aby sa stalo skutočnou svetovou veľmocou, bol jeho ekonomický a ľudský potenciál. Ani v týchto oblastiach Ceausescu neľnil. V ekonomike potvrdil rovnaký voluntarizmus a megalomaniu ako v medzinárodnej politike. Bolo však jednoduchšie diskutovať o osude ľudstva ako úspešne riadiť ekonomiku (osobitne komunistickú ekonomiku, ktorá už zo svojej podstaty veľmi neľunguje!). Ceausescu priviedol ekonomický voluntarizmus, ktorý je pre

komunizmus tak či tak typický, do extrému. Priemysel, osobitne ťažký, bolo treba „dolať“, aby sa rozvíjal vysokým tempom, a to na úkor konzumných potrieb obyvateľstva. Na prvom mieste boli hutníctvo, strojárstvo, ku ktorým pribúdol chemický priemysel (špecialita Eleny Ceausescovej). Horúčkovitým tempom sa rozvíjala výroba, pochopená ako samoučel. Rumunsko dovážalo obrovské množstvá surovín (vrátane ropy, ktorú kedy si vyvážalo) na výrobu výrobkov často podradnej kvality, ktoré neprinášali príliš veľký zisk, alebo boli stratové. Ceausescu si predstavoval sebestačné Rumunsko, schopné vyrobiť si všetko vlastnými silami. Vo svete vzájomných prepojení a špecializácií, v ktorom ani veľké krajiny s priemyselnou tradíciou už nevyrábajú celú škálu výrobkov, sa Rumunsko usilovalo pokryť všetky výrobné odvetvia. Od oceľových profilov po autá a lietadlá, Rumunsko bolo schopné vyrobiť čokoľvek, a s technológiou, ktorá mala byť vyššia ako svetový priemer!

Zaujímavý problém komunizmu sa týka rytmu ekonomického rozvoja. Vo všetkých komunistických krajinách ekonomika a zväšť priemysel rástli niekoľko ráz rýchlejšie ako na Západe! Ideológia si to vyžadovala: prevaha komunizmu nad kapitalizmom! Pre kapitalizmus bol ročný ekonomický rast 2 – 3 % uspokojivý a 5 % vynikajúci; komunisti udávali zvyčajne vyše 10 percent! Ako to dokázali? Šťastí tým, že „natukovali“ štatistiky a do istej miery aj naozaj toľko vyrábali, ale nebrali ohľad na požiadavky trhu. To, čo bolo dôležité, bola „vlastná“ hodnota výrobku, nie jeho trhová hodnota. Marx definuje hodnotu ako množstvo vloženéj práce. Hodnota sa odlišuje od ceny. To, či je výrobok potrebný, alebo nie, či sa predáva, alebo nie, nie je také dôležité. Má svoju hodnotu a hotovo! Po páde komunizmu sa – v zmysle tejto metodiky – podniky určené na privatizáciu ohodnocovali cenou, ktorú zdátka nemali. V skutočnosti mali nulovú hodnotu, lebo produkovali iba straty!

Rumunsko vykazovalo osobitne vysoké tempo rastu aj v rámci komunistických krajín: v priemere takmer počas celého trvania komunizmu 12 – 13 % ročne. V sedemdesiatych rokoch sa hovorilo o „rumunskom zázraku“, analogikom „japonskému zázraku“, lebo podľa tempa rozvoja sa Japonsko nachádzalo na prvom mieste na svete a Rumunsko na druhom. Rozdiel medzi týmito dvoma zázrakmi spočíva v tom, že japonský zázrak bol reálny. Rumunským zázrakom je skôr to, že po polstoročí búrlivého rozvoja bolo Rumunsko jednou z najchudobnejších krajín Európy. Pri akomkoľvek prepočítavaní hrubého domáceho produktu na obyvateľa je dnes rozdiel medzi Rumunskom a Západom väčší ako počas druhej svetovej vojny. Napokon bývalá komunistická Európa za Západom celkovo zaostávala (porovnajte výsledok trojnásobne vyššieho tempa rastu ako v západných krajinách!).

⁵ Ceausescuova populačná politika je predmetom knihy Kligman, Gail: *Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley and Los Angeles 1998; rumunské vydanie: *Politica duplicării (Dvojtvárna politika)*. Bukurešť 2000. Z nej vyplyva, že v rokoch 1966 – 1989 zomrelo v dôsledku neodborných potravot takmer 10 000 žien.

Štatistika z posledného roku Ceausescovej vlády osvetľuje metódku výpočtov. Prišiel prikaz zhora, že poľnohospodárska produkcia na hektár musí prekročiť západné výnosy. Čísla sa poslušne upravili: ročná produkcia 60 miliónov ton. Po páde komunizmu došlo k prepočtu. Výsledok: 16 miliónov, štyrikrát menej! Aj počet Rumunov bol akýsi malý. „Veľké“ Rumunsko potrebovalo viac obyvateľov, a zväšť mladších. V októbri 1966 komunistický režim venoval Rumunom dar, ktorý mnohým na takmer dve desaťročia pokazil život. Bol vydaný dekret, ktorý zakazoval potraty. Toto rozhodnutie ľudí zaskočilo. Bol to obrat o 180 stupňov. Komunisti prišli k moci s heslom oslobodenia ženy a jej plného zrovnoprávenia s mužom. V dôsledku toho boli povolené potraty za veľmi „výhodnú“ cenu (priemerná mzda umožňovala podstúpiť niekoľko desiatok potravot!). O nejakej sexualnej výchove alebo výchove k rodine nebolo ani reči (o sexe sa počas komunizmu „oficiálne“ nehovorilo; diktatúry sú vo všeobecnosti cudné: sex je priestorom slobody, ktorý dokázuje ľudskosť a spravosť). Keďže ženy začali pracovať po boku mužov a správanie sa uvoľnilo, následky sú ľahko pochopiteľné: Rumunsko zaznamenalo skutočnú epidémiu potravot. A tu zrazu, bez akýchkoľvek príprav, bez alternatívneho programu (antikoncepcia bola takmer neznáma), to, čo sa zdalo byť prirodzeným právom, sa stalo zločinom stíhaným rokmi väzenia (tak pre toho, kto vykonal zaktrok, zmrtia, rozsudky. Vypočúvanie žien k nespočetným dramam: amatérske zaktroky, umrtia, rozsudky. Vypočúvanie žien medzi životom a smrťou pred prokurátorom. Neželané deti. Deti s vrodenými chybami v dôsledku empirických pokusov o ich odstránenie. A hlavne neustále napätie v rodinách v každodenných vzťahoch medzi mužmi a ženami. A obrovské ponížovanie ľudí, najmä žien, s ktorými sa zaoberalo ako s plemenými zvieratami. Spociatku, ako sa dalo čakať, počet narodených deti prudko vzrástol. Potom, pretože ľudia vždy nájdu spôsob, ako sa prispôsobiť, začal opäť klesať. Fazy poklesu vyvolali novú represívnu kampaň, krivka zasa stúpila a potom znova klesla... Celé roky prebiehal medzi režimom a ľuďmi neúprosný boj. Bola to jedna z veľkých frustácií Rumunov. Tu sa akumulovala časť násilia, ktoré prepuklo v decembri 1989.⁵

Bukurešť 1994.

⁶ Prehľad demolačnej kampaňe podáva Giurescu, Dinu C.: *The Razing of Romania's Past*. Washington, D. C. 1989; rumunské vydanie: *Distrugearea trecutului Românesc (Ničenie rumunskej minulosti)*.

„Systemizácia“ vidieka bola signálom, ktorý začínal prebúdzat Západ do reality. Čudné je, že si predtým nevšimol „systemizáciu“ miest, ktorá mala ešte väčší rozsah. Vidno, že vidiek má mýtický význam (tam sú naše korene). Aj v tejto oblasti zašiel Ceausescu priliš ďaleko, ale tiež v zmysle komunistickej mytológie. Komunizmus hlásal nový svet, to evidentne znamenalo aj radikálnu premennú krajiny a ľudských obydli. Celé časti miest boli zrovnané so zemou a neboli ušetrené ani historické budovy, ani len malé kúsky tradičnej krajiny. *Strv s obytnými blokmi* sa stala symbolom modernizácie komunistickeho typu. Samozrejme, v celom svete sa časť obyvateľov tiesnila vo výškových domoch: je to daň industrializácii a urbanizácii. No v Rumunsku premena miest na „les obytých blokov“ sa vyvíjala za ideálne riešenie, *summunum* modernej civilizácie. Čo mohlo byť povznášajúcejšie ako bývať v obytnom bloku! Propagandistické obrázky poukazovali na nádhernú nových štvrtí. Život Rumunov sa tým radikálne zmenil. Kedysi takmer všetci obyvatelia dedín a miest žili vo vlastných domoch (mnohé z nich boli zaiste skromné). V dôsledku komunizmu sa veľká väčšina mestského obyvateľstva presťahovala do obytých blokov. Ďalšia rana individuizmu, komunizmu znamenala spolunazvanie! Miestnosti sú malé a ľahdacky urobené. Chýbajú garáže (to by bol priveľký luxus), ihristáka pre deti, kostoly (to je jasné!), kina... Sú to priestory, kde ľudia len „bývajú“: jedla, spia... koniec koncov, žijú.

Na rad prišli aj dediny. Tu, len čo je pravda, Ceausescu trochu prekročil mieru, dokonca komunistickú mieru. Dediny mali jednoduchú zmlinuť z povrchu zemského! Program systemizácie územia vypracovaný v osemdesiatych rokoch predpokladal, že namiesto skupiny dedín má vzniknúť malé centrum mestského typu (samozrejme s blokmi domov). Sledovalo sa tým viacero cieľov: rozšírenie ornej plochy, kompletná „urbanizácia“ Rumunska, „kolektivizácia“ ľudí, homogenizácia spôsobu života. Tento projekt – ktorý vyzeral skutočne ako dielo nejakého štálenca – vyvolal rozhorčené protesty na Západe a do veľkej miery prispel k ukončeniu medových týždňov (aj tak dosť dlhých) medzi Ceausescum a západnými vládami. Stihol zničiť iba niekoľko dedín. Na ich mieste sa objavili bytovky mizernej kvality, do ktorých nebol zavedený ani len vodovod. Medzi bytovkami sa ponevierali do máce zvieratá, ktoré si roľníci priniesli so sebou!

Ceausescu neobľuboval ani kostoly. Aj v tomto ohľade dôsledne zachovával ateistickú komunistickú ideológiu. Napokon Ceausescovou chybou bolo, že bral komunizmus príliš vážne! Dal zbúrať celý rad kostolov – vrátane historických pamiatok – zdôvodňujúc to systemizáciou miest. Niektoré z kostolov, ktoré boli ušetrené, boli buď „schované“ za obytné bloky, alebo boli nimi obkolesené, či premenované na menej viditeľné miesto. V Bukurešti sa táto stratégia uplatnila vo veľkom. Cieľom bolo vytvoriť mestský vzhľad bez kostolov! Pravoslávna cirkev sa nezmohla na nijaký účinný odpor, čo nepatrí medzi slávne stránky jej histórie. Čo by sa bolo stalo, keby komunistický režim v Poľsku začal búrať kostoly?

Ceausescu pre zmenu, tiež v duchu komunistickej ideológie a sovietskeho modelu, miloval kanály a umelé jazerá. Obnovil práce a dokončil to, čo sa režimu Gheorghiu-Deja nepodarilo: kanál Dunaj – Čierne more. Začal kopat aj iné kanály. Zámerom bolo, aby sa Bukurešť spojila s Dunajom a stala sa prístavom. Búral dediny, aby na ich mieste „umiestnil“ jazerá, niektoré veľkej rozlohy. Aj dnes možno okolo Bukurešti vidieť „umelé jazerá“, opustené „krátery“ bez vody, kde predtým žili ľudia. Ceausescu určite viac zaujímali „vodné cesty“ ako obyčajné cesty. No kým došlo na využívanie dopravy kanálmi, upadala cestná doprava, pretože dochádzalo k značnej opotrebovanosti ciest. Namiesto kanála by bola víťanejšia diaľnica (Rumunsko malo iba 100 km diaľnice, aj to skôr iba podľa názvu). K experimentovaniu s vodou (ale v opačnom zmysle) patrilo vysušanie dunajských mokradí (kvôli rozšíreniu poľnohospodárskych kultúr), ba aj projekt (našťastie nerealizovaný) na čiastočné vysušenie dunajskej delty! O ekológii Ceausescu určite nikdy nechýrval.

Komunizmus podporoval inžinierstvo. Jeho transformačný program si vyžadoval čo najviac inžinierov. Bolo treba postaviť továrne, obytné bloky, kanály... Asi polovica absolventov sovietskeho vysokého školstva boli inžinieri. V tejto kapitole Rumuni prebehli aj Rusov. Z troch študentov dvaja študovali inžiniersky odbor: nepopierateľný svetový rekord. Dnes je väčšina rumunskej inteligencie zložená prevažne z inžinierov, pričom mnohí z nich sa teraz snažia uplatniť aj v iných oblastiach.

Ideológia a kultúra nadobudli špecifickú „ceausescovskú“ pečať.⁷ V roku 1971 sa rozpútala „malá kultúrna revolúcia“ v rumunskom štýle. Ceausescu vtedy vyhlásil koniec ideologického uvoľnenia. Na ideologickom „fronte“ už neboli prí-

⁷ O kultúrnom profile Rumunská za Ceausescu pozri Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley 1991; rumunské vydanie: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceausescu (Kompromis a odpor. Rumunská kultúra za Ceausescu)*, Bukurešť 1994.

puštine ústupky. Prestali sa tolerovať úchytky, buržoázne vplyvy... Chabá rumunská liberalizácia, ktorá začala v roku 1964, skončila. Sloboda prejavu a pohybu ľudí (obzvlášť cestovanie do cudziny) sa z roka na rok až do roku 1989 čoraz viac obmedzovala. Po niekoľkých rokoch „umravňovania“ kultúry si režim mohol dovoliť aj luxus zrušiť cenzúru („Tlačový úrad“ – inštitúciu poverenú touto úlohou). Ďalší májúci signál na adresu Západu. V skutočnosti sa po zrušení cenzúry cenzúra zostrila, vydavatelia, redaktori a všetci zodpovední boli nútení s plnou zodpovednosťou prevziať „neoficiálnu“ úlohu cenzorov. Vzáňy s cudzincami, ktoré neboli nikdy víťané, sa začali sledovať s ešte väčšou ostrážiťosťou. Rumunsko sa postupne uzatváralo, zatiaľ čo jeho zahraničná politika sa otvárala.

Kultúrny profesionalizmus už nebol na programe dňa. Kultúru mali robiť všetci, alebo aspoň spievať a tancovať. To bol zmysel festivalu *Rumunsko spieva* (prvý ročník v roku 1977). Stovky amatérov z fabrík, z poľí alebo škôl mali možnosť, alebo v prípade potreby museli improvizovať na rôznych druhoch predstavení. Bol to spôsob, ako odstaví intelektuálov na vedľajšiu koľaj (hľa, to dokáže každý!) a umelým optimizmom prekryť čoraz vážnejšie problémy rumunskej spoločnosti.

Národné symboly boli nadovšetko. Nacionalizmus sa začal prejavovať rovnako búrlivo ako antinacionalizmus päťdesiatych rokov. Ťažiskovými myšlienkami historických prác bola jednota a kontinuita. Také fragmentárne dejiny, aké sú v skutočnosti dejiny Rumunov, vyzerali ako dokonalý model dejín smerujúcich k jednote. Antická Dácia plne zodpovedala novodobému Rumunsku. V roku 1980 sa oslavovalo výročie – na základe dosť približného výpočtu – 2 050 rokov od založenia Burebistovho „dáckeho centralizovaného a nezávislého štátu“. Konal sa celý rad prejavov, sympózií, vedeckých zasadnutí, článkov v tlači, všetko ukončené „veľkolepým predstavením“ za účasti Ceausescu na najväčšom bukureštskom štadióne. Pomocou takýchto historických rekonštrukcií si voda komunistického Rumunská „skutočne“ podával ruku s hrdinami národných dejín. Prešli časy, keď Rumunsko tvorili takmer výlučne revolucionári a komunistickí bojovníci za nový panteón tvorili takmer výlučne revolucionári a komunistickí bojovníci za nový svet. Teraz sa museli stiahnuť diskretné do úzadia a uvoľniť miesto dáckym kráľom a stredovekým vojvodom. Ceausescu sa stotožňoval so všetkými a bol ich synom. Burebista sa dostal do rumunského povedomia až v roku 1980. Dovtedy o ňom čo-to vedeli iba odborníci (aj tí dosť málo). Ceausescovým obľúbeným hrdinom bol Michal Chrabrý, „zjednotiteľ“. Zjednotil Rumunov a stal sa obetou cudzincov, dvojnásobná lekcia, ktorú si bolo treba zapamätáť.

S posilňovaním nacionalizmu narastali nielen zásluby Rumunov, ale aj „hriechy“ tých druhých. „Tí druhí“ boli viníci za všetky rumunské neúspechy a zaos-

távanie. Zabránili Rumunom využiť svoje schopnosti. Za čias Stalina sa takmer celá svetová veda a technika považovala za ruské dielo. Aj Rumuni prešli podobnou horúčkou známou pod názvom protochronizmus, teóriou, ktorej cieľom bolo upozorniť na rumunské prvenstvá v najrôznejších odvetviach. Tento frenetický nacionalizmus, ktorý sa však tak nenazýval (slovo „nacionalizmus“ bolo zavrhnuté odkedy sa komunizmus definoval ako „internacionalistický“, ďalšia ilustrácia dvojznačného myslenia a dvojznačného vyjadrovania), bol dlhý čas Ceaușescovým tromfom. Nacionalistický prejav je najjednoduchší a najlacnejší spôsob ako udržovať ľudí zjednotených a primäť ich, aby zabudli na „prozaické“ ťažkosti života. Takmer všetky komunistické režimy skĺzli od internacionalizmu k nacionalizmu, ale máloktoré zašli tak ďaleko ako v Rumunsku. Do pasce sa dali nalákať aj intelektuáli starej školy, ktorí videli v nacionalizme odvetu za ponižujúci prosovietsky antinacionalizmus päťdesiatych rokov. Extrémy sa dali ľahšie praktizovať ako stredná línia. Otázkou bolo, ako dlho dokáže byť nacionalizmus náhradkou za chlieb.

Katastrofa

Začal byť nedostatok chleba. Približne od roku 1980 už nefungovalo takmer nič a situácia sa z roka na rok zhoršovala. Predimenzovaný rumunský priemysel nepriinesol očakávané plody. Výrobné náklady boli vyššie ako produkcia. Komunizmus posadnutý výrobou (bola to spoločnosť založená na výrobe, nie na konzume), vyrábal so stratami. Zahraničné úvery viedli v konečnom dôsledku iba k zadlženosti. Ceaușescu sa z prehnanej pýchy (bol predseda vodcom nezávislej krajiny, ktorá si vedela rady aj sama) rozhodol splatiť zahraničný dlh do posledného dolára. A nastala kalvária. Došlo k neúmernému zvýšeniu exportu. Keďže priemysel nemal dostatok kapacit, prešlo sa k tradičnému exportu poľnohospodárskych výrobkov, a to v Rumunsku, ktoré sotva pokrývalo svoje vnútorné potreby. Ľudia zostali bez potravín. Nezomierali od hladu, ale zvýšila sa podvýživa a hlavnou starosťou Rumunov sa stala honba za potravinami. Potravinové obchody zivali prázdnotou. Keď niečo priviezli, nezáležalo na tom čo (nebolo na výber!), tvorili sa nekonečné rady. Často aj pred prázdnyimi obchodmi. Ľudia sa večer stavali na ulici do radu, trávili tam celú noc, alebo sa striedali, v nádeji (nič nebolo isté), že na druhý deň si budú môcť kúpiť kúsok mäsa alebo syra. V Rumunsku sa rozvinula veľmi zaujímavá kultúra vystávania v radoch. Bol to priestor spoločenskej komunikácie (čo v rumunskej spoločnosti už veľmi nefungovalo), kde sa ľudia – mnohí z nich penzisti, ktorí mali

viac času – stretávali deň čo deň a trávili spolu celé hodiny. Tovary a zvlášť potraviny zo štátneho obchodu obiehali aj na čiernom trhu. Praktizoval sa stredoveký obchod: výrobky za výrobky, alebo výrobky za služby. Platilo sa aj za „bezplatné“ služby. Lekárske ošetrovanie bolo napr. bezplatné, ale všetci vedeli, že lekárovi treba niečo priniesť, každý čo mohol: peniaze, naturálne výrobky alebo aspoň cigarety „Kent“, ktoré sa stali tvrdou menou krajiny. Lekár si ich vzal a potom ich prípadne dal ďalšiemu: musel platiť iným!

Byty Rumunov vo vychýrených obytných blokoch, pýche režimu, boli nevykúrené. Šesť mesiacov do roka, od jesene do jari (zimy sú v Rumunsku dosť drsné), chodili ľudia v bytoch v kabátoch a v noci spali oblečení. Navyše sa prerusovala aj dodávka elektriny. V Bukurešti mala večer každá štvrt určitú hodinu, keď sa vypínal prúd a zažíhali sviečky. Bukurešť bola privilegovaná; iné mestá boli bez prúdu celé hodiny a dediny boli viac potme (nehovoriac o stovkách obcí, ktoré neboli elektrifikované, napriek komunistickému projektu „elektrifikácie celej krajiny“).

Keď bol prúd, bolo možné sledovať televíziu. Program (jediný!) bol pôvodne zredukovaný na tri hodiny, neskôr na dve. Začal správami, z veľkej časti venovanými návštevám a iným aktivitám Ceaușescovcov alebo úspechom v priemysle a poľnohospodárstve. Potom prípadne nasledovala vlastenecká relácia alebo film (ale nie celý, nebolo to možné z časových dôvodov, jeho druhá časť zostávala na druhý deň). Potom nasledovali „nočné správy“, v ktorých sa zopakovali správy spreď dvoch hodín. Rumuni žijúci v pohraničných oblastiach považovali za šťastie, ak sa im podarilo chytať juhoslovanské alebo maďarské kanály. Obyvatelia Jasov sa uspokojili aj s Kišiňovom a Bukurešťania s bulharskou televíziou. Mnohí Rumuni však sledovali – niektorí ako posadnutí i celé hodiny – zahraničné rozhlasové stanice v rumunskom jazyku: Hlas Ameriky, BBC, ale v prvom rade Slobodnú Európu (ktorá mala najdlhší vysielač čas a uvádzala rad detailov zo skrytých informačných a propagandistických prostriedkov režimu).

To ešte nebolo všetko. Pracovný čas sa predlžoval nad zákonom určenú hranicu nielen na sobotu (ktorá bola pracovným dňom), ale niekedy aj na nedeľu. K tomu patrili aj brigády – nazývané „vlastenecké“. Pre robotníka, ktorý celý týždeň pracoval vo fabrike, mal odporúčaný „oddych“ podobu niekoľkých hodín „vlasteneckej práce“. Na vidieku, ale i v mestách, začínal školský rok namiesto v septembri, v lepšom prípade v októbri a dosť často v novembri, aby sa žiaci a učitelia mohli zapojiť do poľných prác. Bol nedostatok roľníkov! Armáda sa stala armádou otrokov: vojaci a dôstojníci pracovali na veľkých stavbách a v poľnohospodárstve. Vo zvyšnom čase sa konali schôdze a všelijaké ideologické školenia. Boli obmedzené

aj tie najmenšie slobody. Podozrivými sa stali aj banálne písacie stroje (v ére počítačov!). Raz do roka ich majitelia museli s nimi prísť na políciu a vyhotoviť tam ukážky písma (z obavy pred rozširovaním tajných textov alebo manifestov).

V päťdesiatych rokoch bol na vysoké školy obmedzený, ba dokonca zakázaný prístup „nezdravým“ sociálnym elementom (zlý „kádrový posudok“ mali deti rodičov z radov buržoázie, „kulakov“, politických väzňov... ba aj intelektuálov). Potom na nejaký čas diskriminácia ustala. V polovici sedemdesiatych rokov bolo však na viacerých fakultách s ideologickým a politickým profilom (právo, história, filozofia, ekonomické vedy...) obnovené percento (*numerus clausus*), takže sa tam už nemohol dostať hoci kto. Na týchto odboroch museli byť všetci profesori členmi strany, študenti minimálne členmi Zväzu komunistickej mládeže. Na vysoké školy sa nedostali tí, čo mali príbuzných v zahraničí, alebo vo väzení a ani tí, čo mali tú smolu, že ich rodičia boli kňazmi.

Strana rozširovala svoje rady. Dosiahla takmer štyri milióny členov (obrovské číslo na počet obyvateľov Rumunska), čo znamenalo, že ani členstvo v strane už nepredstavovalo nejakú osobitnú výhodu. Rumunsko by nemalo ako udržiavať štyri milióny privilegovaných! Bol to však dodatočný nástroj na podchytenie a kontrolu ľudí. Člen strany musel byť obozretnejší ako bežný Rumun, chyby ho mohli vyjsť drahšie.

V myšliach mnohých Rumunov začala klíčiť myšlienka, ktorá sa časom zmenila na posadnutosť: ujsť z krajiny! Z Rumunska sa dalo vycestovať čoraz ťažšie. Na rozdiel od Čechov, Poliakov alebo východných Nemcov, Rumuni mali problém vycestovať nielen na Západ, ale aj do „bratských“ komunistických krajín. Niektorým sa predsa len podarilo získať pas a vytúžené vízum a často sa už nevracali. Členovia rodiny, ktorí zostali doma, mali z toho rôzne mrzutosti. Po rokoch naliehania (niekedy aj západných intervencií, alebo ešte istejšie za úhradu), si utečenec priviedol aj manželku alebo manžela a deti... Ľudia utekali cez hranice aj tajne (do Juhoslávie alebo Maďarska). Niektorí za to zaplatili aj životom, lebo pohraničníci po nich strieľali. Ideálne bolo, ak niekto, kto chcel odísť, mal v zahraničí príbuzných, ktorí ho mohli vymáhať alebo vykúpiť. Ceaușescov režim sa špecializoval na obchod s ľuďmi (cenný zdroj devíz!). Rumunskí emigranti zaplavili svet od západnej Európy až po Ameriku a Austráliu. O to pochopiteľnejšie je masívny odchod príslušníkov menšín k svojim súkmeňovcom zo slobodného sveta. Zanikla židovská komunita, jedna z najpočetnejších na svete. Koncom vojny, v roku 1945, žilo v Rumunsku ešte 335 000 Židov. V roku 1956 ich zostalo 146 000, v roku 1966 – 43 000, v roku 1977 – 25 000 a v roku 1992 menej ako 9 000. Zanikla takmer celá nemecká populácia. Polovica sa roztratila počas druhej svetovej vojny. Početní

Nemci sa nechali naverbovať do Wehrmachtu a do Rumunska sa už nevrátili; iní sa dostali do Nemecka počas ústupu pred sovietskymi vojskami. Mnohí boli deportovaní do Sovietskeho zväzu, niektorí tam zomreli, iní po svojom prepustení takisto odišli do Nemecka. Tí, čo zostali, odišli hlavne v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, keď ich vykúpili ich západní súkmeňovci. Exodus sa zintenzívil hneď po otvorení hraníc v roku 1990. V roku 1956 žilo v Rumunsku 384 000 Nemcov, v roku 1977 ich bolo ešte 359 000, no v roku 1992 už len 119 000. Sighișoara je staré opevnené mesto v srdci Sedmohradska. Bol som tam koncom osemdesiatych rokov. Na cintoríne sú iba nemecké mená. Ale na ulici som nepočul jediné nemecké slovo. V domoch po Nemcoch sa usadili cigánske rodiny...

Revolta

Kládli Rumuni komunizmu odpor? Ako a do akej miery? Dnes sa kladie veľký dôraz na opozíciu. Po represívnom režime každá spoločnosť nafukuje obraz vlastnej rezistencie (tak to bolo i na Západe v prípade protinacistického odporu). V skutočnosti tých, čo sa nechajú zlomiť, prispôsobujú sa alebo dokonca ťazia z danej situácie, je vždy viac ako tých, čo sa nepoddávajú. Podobne ako tých, čo zotrávajú v „pasívnej“ rezistencii je oveľa viac ako tých, čo prejavujú skutočný odpor. Skutočný odpor v Rumunsku sa prejavoval v prvých rokoch komunizmu, ale ani v tomto období sa oponentom nepodarilo získať na svoju stranu ostatných spoluobčanov. Spoločnosť ako celok sa vzdala alebo prijala nové pravidlá. Ozbrojené skupiny sa stiahli do hôr a niektoré z nich prežili do konca päťdesiatych rokov. Bola to historická epopeja, no bola obmedzená na úzky okruh ľudí bez akejkoľvek nádeje na úspech (zahynuli pri zrážkach so štátnou bezpečnosťou alebo, v prípade dolapenia, boli odsúdení na smrť a popravení). Nemalý počet roľníkov sa bránil kolektivizácii. Prepukli aj roľnícke vzbury, no boli lokalizované a rýchlo potlačené. S komunizmom sa nezmierila ani veľká časť intelektuálov. Ale málo z nich proti tomu skutočne niečo podniklo. Vyčkávalo sa, očakávala sa zmena, no koľkí boli ochotní sa pre ňu obetovať? Určitý šum bolo cítiť na západe krajiny po vypuknutí revolúcie v Maďarsku v roku 1956. To bolo všetko. Možno vymenovať individuálne prejavy, alebo prejavy úzkych skupín, ale celkovo bolo Rumunsko pokojnejšie ako Maďarsko, Poľsko alebo Československo. Rumunská spoločnosť nebola taká vyspelá, aby dokázala účinne reagovať na zneužívanie moci, takže akýkoľvek protikomunistický prejav zostal izolovaný a bez odozvy.

Obdobie Gheorghiu-Deja bolo obdobím represálií (s výnimkou uvoľnenia v posledných rokoch). Za Ceaușesca sa do väzenia z politických dôvodov dostávalo len málo ľudí. Ceaușescu dokonca kritizoval excesy z obdobia svojho predchodcu; prezentoval sa ako predstaviteľ „humánneho komunizmu“, v ktorom skončil útlak a ľudia sa už nemajú čoho báť. V skutočnosti ľudia buď už rezignovali, alebo stratili odvahu. Režim už nepotláčal, lebo už skoro nebolo čo. Bezpečnosť mala všetko pod kontrolou. Štátna bezpečnosť – Securitate bola realitou, ale aj nočnou morou a mýtom. Archívy možno raz objasnia, do akej miery bola naozaj všadeprítomná a vševediaca, alebo len dokázala vytvárať dojem, že to tak je. Ľudia sa báli hovoriť. Mohol ich počuť informátor. Alebo mohli byť nahrávaní neviditeľnými mikrofónmi (reálnymi alebo pomyselnými). Rodičia často nehovorili deťom, čo si myslia. Jediným prejavom slobody bola úctyhodná zbierka politických „vtipov“. Bol to psychologický ventil, určitý druh tolerovaného folklóru. V päťdesiatych rokoch bolo možné za politický „vtip“ dostať niekoľko rokov väzenia; teraz sa to pravdepodobne považovalo za menej nebezpečný únikový prostriedok než čokoľvek iné.

Dnes sa hovorí o „rezistencii cez kultúru“. V skutočnosti bola úloha intelektuálov, a osobitne spisovateľov, dosť diskutabilná. V päťdesiatych rokoch bolo všetko jasné: so stranou alebo proti nej. Niektorí spisovatelia mlčali, iní – a to aj tí najvýznamnejší – sa od samého začiatku alebo časom prispôbobi „socialistickorealistickej“ literatúre. Za Ceaușesca však propagandistickú literatúru reprezentovali druhoradí spisovatelia. Inak sa spisovatelia odpúťovali od „socialistickorealistického“ modelu tým, že sa pokúšali ísť až po samotnú hranicu prípustnej slobody, ale nie za ňu. Ich kritika sa týkala chýb, nie samotného systému. A spravidla skôr chýb z čias Gheorghiu-Deja, nie Ceaușesca. Ani jedno literárne dielo nezískalo v tých rokoch takú popularitu ako román Marina Predu *Najmilovanejší z pozemšťanov* (1980). Bol to politický román, ale kritizoval nepravosti z päťdesiatych rokov (aj to nie tie najťažšie; a v každom prípade nie komunizmus ako ideológiu a systém). Preda kritizoval s trocha väčším dôrazom to, čo kritizoval aj Ceaușescu. Dnes román čítame s rozpakmi; nehovorí akurát o tom, o čom by mal.

Iní spisovatelia sa uchýlili do čistého estetizmu. V päťdesiatych rokoch by to bol smrteľný hriech, ale teraz im režim dovolil vyjadrovať sa radšej takto, ako by mali polopatisticky pojednávať o nepríjemných veciach. Rumuni sa zdokonalili v technike „čítania medzi riadkami“. Hľadali „klúč“, nevyjadrené, ale len naznačené myšlienky. Niekedy boli narážky priehľadné. Poetke Ane Blandianovej sa podarilo vydať knihu veršov pre deti, ktorej hrdina – namyslený kocúr, dosť viditeľne personifikoval Ceaușesca. Kniha prešla cez cenzúru, alebo lepšie povedané unikla

jej, potom ju však urýchlene stiahli z kníhkupectiev. Rumuni sa stali veľkými čitateľmi vrátane poézie, ani nie tak kvôli samotnej poézii (dnes takmer nikto poéziu nečíta!), ale kvôli lúšteniu predpokladaných zakódovaných posolstiev. Očakávali, že v nich bude potvrdený ich vlastný nepokoj a nádej.

Spisovatelia uzavreli s mocou akýsi druh stávk: kto koho dobehne? Moc ich nechávala zájsť dosť ďaleko, ale nie príliš. Oni sa uspokojili s týmto pochybným postavením (ktoré im poskytovalo aj určité výhody vrátane materiálnych, a v prvom rade ústrednú pozíciu v spoločnosti. V komunizme bol spisovateľ niekto práve vďaka svojej funkcii prostredníka medzi mocou a spoločnosťou). Výsledkom tohto kompromisu bolo, že v Rumunsku nejstvovalo ilegálne vydávanie kníh – fenomén samizdat, prítomný v ostatných komunistických krajinách počnúc Sovietskym zväzom. Všetci spisovatelia publikovali svoje knihy vo vydavateľstvách komunistického štátu. Protikomunistickú literatúru vydávali iba spisovatelia, ktorí emigrovali. Keď v roku 1977 románopisec Paul Goma vystúpil proti Ceaușescovi, nikto ho nepodporil; zatkli ho a vyhostili. Celkovo v danom období vznikla zaujímavá literatúra, ale Rumuni nemajú ani svojho Solženicyna, ani Havla.

Zárodky disidentstva sa začali objavovať v osemdesiatych rokoch súbežne s krízou komunizmu. Disidentov však bolo málo, vrchnosť ich znevažovala a izolovala od ostatnej masy obyvateľstva. Ani zďaleka nepripomínali Solidaritu alebo Chartu 77. Napokon to neboli disidenti, čo podnietilo ľudí k odporu, ale samotný Ceaușescu, ktorý ich vrhol do zúfalej situácie. Zápas neprebíhal medzi režimom a „opozíciou“, ale oveľa brutálnejšie, medzi režimom a Rumunskom.

Komunistický režim v Rumunsku skončil krvavým kúpeľom a ťažko si predstaviť, že to, vzhľadom na nahromadené napätie a frustrácie, ako aj nemožnosť dialógu, mohlo byť inak. V ostatných východoeurópskych krajinách sa v osemdesiatych rokoch kladú základy tranzície. Je zrejmé, že Gorbačov nemal v úmysle pochovať komunizmus. Naivne si myslel, že ho posilní určitou dávkou slobody. Ale ako možno posilniť diktatúru slobodou? Svojím spôsobom Ceaușescu uvažoval logickejšie ako Gorbačov. V Sovietskom zväze, a tým väčšmi v Maďarsku alebo Poľsku, sa vtedy vytvorili premisy postkomunizmu, zatiaľ čo Rumunsko kráčalo späť k čistému a tvrdému komunizmu. Ceaușescu, šampión nezasahovania v roku 1968, tentoraz žiadal zásah v Poľsku. K zániku bol odsúdený každý druh komunizmu. Problém však spočíval v tom, ako sa z tohto systému vymaniť, pričom Rumunsko dopadlo najhoršie. Kým v susedných krajinách sa začala črtáť občianska spoločnosť, ktorá mala zohrať rozhodujúcu úlohu, a objavili sa kontúry trhovej ekonomiky, v Rumunsku sa zostrovala ideologická a politická kontrola spoloč-

nosti a ekonomiky. Revolúcia bola krvavá preto, lebo nejestvovali partneri, ktorí by mohli medzi sebou vyjednávať a preto vyvolali sklamanie aj jej výsledky, lebo v Rumunsku okrem komunistických štruktúr prakticky nič iné nejestvovalo.

Revolta prepukla v Temesvári 16. decembra 1989. Do demonštrantov strieľala armáda: výsledkom boli desiatky mŕtvych. Na upokojenie situácie Ceausescu 21. decembra zopakoval balkónovú scénu, ktorá mu tak dobre vyšla v auguste 1968. Ťažký omyl diktátora: niekto musel zhromaždiť obyvateľov Bukurešti, a bol to práve on! To isté miesto ako v roku 1968, taká istá obrovská masa ľudí. No s rozdielom dvoch desaťročí. Zhromaždeným sľúbil smiešne nízke zvýšenie miezd. Pokúšal sa podpísať revolúciu! Odpoveďou bol piskot. Také čosi v komunistickom Rumunsku nikto nechtyroval. „Chcete nezamestnanosť?“ zvolal. Bol to posledný argument. V noci došlo ku krviprelievaniu aj v Bukurešti. Na druhý deň diktátorskej dvojici obklúčenej miliónom ľudí nezostalo nič iné ako útek. Z terasy Ústredného výboru strany sa vzniesol vrtulník. Po ich zadržaní a uväznení v kasárňach mesta Târgoviște boli postavení pred provizórny súd, odsúdení na smrť a na Vianoce popravení zastrelením. Proces bol fraškou, nezákonný a nedostojný. Advokáti obviňovali svojich klientov rovnako ako prokurátor. Možno si ani nezaslúžili iný koniec. Celé roky ponižovali milióny ľudí. Paródia procesu uzatvárala paródiu dvadsiatich piatich rokov „Ceauscovej éry“.

Rumuni stále nemajú jednotný názor na hodnotenie decembrových udalostí (a pravdepodobne ani nikdy mať nebudú). Bola to revolta, revolúcia, štátny prevrat? Bolo to jedno i druhé. Bola to spontánna revolta bez jasne definovaného programu tisícov ľudí, z ktorých väčšina nebola vo filozofickom spore s komunizmom, ale jednoducho už nebola schopná znášať život, ktorý sa skladal z radu zákazov a ponižovania. Bol to aj štátny prevrat, pretože z tejto neorganizovanej masy nemal ako vziať nový režim a nové vedenie (chýbala Solidarita, chýbal Wałęsa alebo Havel). Moc prevzala skupina komunistov, ktorých Ceausescu z rôznych dôvodov odstavil (niektorí patrili dokonca do bývalej garnitúry Gheorgiu-Deja alebo boli považovaní za veľní prosovetských). Voda tejto skupiny Ion Iliescu mal predtým ako ho Ceausescu odstavil na vedľajšiu koľaj priam ortodoxnú kariéru (štúdiá v Moskve, členstvo v ústrednom výbore komunistickej strany, funkcia prvého tajomníka mládežníckej komunistickej organizácie a ministra). Iliescov horizont vtedy neprekračoval reformu gorbačovského typu. Ceauscovi vyčítal, že poškrvnil „ušľachtilé ideály komunizmu“. Revolta, štátny prevrat? Napriek tomu to bola revolúcia. Bez ohľadu na pohľad jej predstaviteľov, 22. decembra 1989 dejiny nabrali svoj kurz a nik ich už nemohol zastaviť. Rumunsko pomaly

a váhavo, viac brzdené ako stimulované svojimi vodcami, vykročilo smerom k demokracii, k trhovej ekonomike... smerom na Západ.

Bilancia

Rumunsko, ktoré prešlo komunizmom, nemá takmer nič spoločné s predtým Rumunskom.⁸ Komunizmus patriarchálne Rumunsko navždy pochoval. Skutočné i symbolické ťažiskové body sa presunuli z vidieka do miest. V roku 1930 žilo v mestskom prostredí (v súčasných hraniciach Rumunska) 21,4 % obyvateľov krajiny. V roku 1948 toto percento vzrástlo na 23,4 % (čo znamená, že ekonomický rozmach tridsiatych rokov situáciu veľmi nezmenil). V roku 1956 bol však zaznamenaný skok na 31,3 %, v roku 1966 to bolo už 38,2 %, v roku 1977 43,6 % a v roku 1992 54,3 %. Došlo aj k viac-menej „papierovej“ urbanizácii, malé lokality boli kvôli vylepšeniu štatistiky vyhlásené za mestá. Za prácou do miest začalo z vidieka dochádzať veľmi veľa najmä mladých ľudí. Mnohé obce sa vyľudnili, zostali tam iba starí ľudia. Komunizmus dosiahol svoje: urbanizoval Rumunsko, aj keď za nepriaznivých podmienok (s nerentabilným priemyslom a bez zodpovedajúcich podmienok mestského života, a navyše i na úkor poľnohospodárstva), ale v každom prípade ho urbanizoval. Proces však zostal na polceste, pretože podiel vidieckeho obyvateľstva je v Rumunsku naďalej oveľa vyšší ako v západných spoločnostiach.

Došlo aj k procesu sociálnej uniformizácie. Štátni zamestnanci vzdelávaní uniformným spôsobom, s nevelmi diferencovanými mzdami, sústredení do obytých štvrtí s takmer identickými domami a disponujúci tým istým obmedzeným sortimentom výrobkov a služieb, žili takmer rovnakým spôsobom života. Aj regióny Rumunska stratili veľa zo svojej niekdajšej identity. Pred komunizmom – ako som ukázal v prvej kapitole – sa vyznačovali pozoruhodnou pestrosťou z hľadiska etnického, náboženského a kultúrneho. Ani dnes nie sú identické, ale rozdielne číry nie sú už také výrazné. Komunizmus nivalizoval a homogenizoval na všetkých úrovniach (i keď sa mu to celkom nepodarilo; iba utópia je dokonale homogénna).

⁸ Nasledujúce údaje pochádzajú z *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol. I. (Sčítanie obyvateľov a bytov zo 7. januára 1992, I. zv.): *Populație – structura demografică* (Obyvatelstvo – demografická štruktúra), Bukurešť 1994 a *Structura etnică și confesională a populației* (Etnická a konfesionálna štruktúra obyvateľstva), Bukurešť 1995.

Dnes je Rumunsko rumunskejšie ako včera. Táto rumunizácia zodpovedala logike národného štátu, ale komunizmus ju posilnil. Industrializácia a urbanizácia presunuli do miest prevažne rumunské obyvateľstvo z vidieka (a to aj z jedného regiónu do druhého, v prvom rade z menej rozvinutého Moldavska do Sedmohradka a Banátu). Emigrácia za a z Rumunska niktorých etnických spoločenstiev, v prvom rade Židov a Nemcov. Podiel menšín klesol, ľudia sa premiešali a Rumunsko sa z hľadiska etnického a kultúrneho stalo oveľa homogénnejším.

V roku 1930 Rumuni predstavovali (na súčasnom území Rumunska) 77,9 % z celkového počtu obyvateľov; v roku 1992 bol ich podiel 89,5 %. V Sedmohradsku (spolu s Banátom, Krišanou a Marmarošom) sa podiel Rumunov zvýšil z 57,8 % na 73,6 % a podiel Maďarov klesol z 24,4 % na 21 %. Multietnický región par excellence – Dobruža je dnes rumunský v proporcii vyše 90 % (odšli Gréci, časť Turkov a s Bulharmi došlo ešte v roku 1940 k výmene obyvateľstva). Všetky mestá – kedysi také kozmopolitické – majú dnes významnú rumunskú väčšinu (s výnimkou dvoch žúp vo východnom Sedmohradsku – Harghity a Covasny – ktoré sú prevažne maďarské. V roku 1930 žilo v hlavnom meste Sedmohradska Kluži 47,5 % Maďarov, 35 % Rumunov a 13 % Židov; v roku 1992 to bolo už 76 % Rumunov a 23 % Maďarov. V hlavnom meste Banátu Temesvári žilo v roku 1930 30 % Nemcov, 30 % Maďarov a 26,5 % Rumunov; v roku 1992 Rumuni predstavovali 82 %, Maďari 9,5 % a Nemci 4 %. Zmenila sa aj konfesionálna štruktúra Sedmohradska. Medzi dvoma vojнами pravoslávni predstavovali iba tretinu obyvateľov provincie, časť Rumunov bola gréckokatolícka. Dnes, v dôsledku etnických a náboženských zmien, sú tri štvrtiny obyvateľov Sedmohradska pravoslávne. Rumunsko je dnes jednoducho a jednoznačne ako pred komunizmom. Subor jednotlivých provincií s vlastnou syntézou splýnal do celkovej syntézy. Je to zisk alebo strata? Záleží na tom, čo je nám bližšie: uniformný kolorit s prípadnými jemnými odtieňkami alebo rozmanitosť farieb?

Bol komunizmus modernizačným riešením? To bol jeho cieľ, ale výsledky sa do veľkej miery ukázali byť zvrätané, vôbec nie v duchu doby. Enormne vzrástol počet priemyselných robotníkov; ale to už nie je znak modernizácie ako kedysi. Ľudia s vysokoškolským diplomom je nepomeme viac ako v prekomunistickom Rumunsku. Boli však pripravovaní pre uzavretú spoločnosť a pre projekty, ktoré dnes stratili význam (nadprodukcia inžinierov a prevaha ideológie). Po páde komunizmu sa najlepší z nich prispôbili otvorenej spoločnosti a novým výzvam; ale je to ich zásluha, a nie systému, ktorý ich vychoval.